

Kompromitavimas – vienas KGB metodų formuojant viešąją nuomonę

Šio straipsnio tikslas – atskleisti KGB taikyto kompromitavimo metodo veikimo principus ir priežastis, kodėl KGB naudojo šią psichologinio poveikio priemonę, išnagrinėti, kokiomis formomis ji pasireiškė ir kokių padarinių turėjo Lietuvos antisovietiniam pasipriešinimui bei jo dalyviams.

IVADAS

„Tikslas pateisina priemones“ – šiuo principu dažnai vadovavosi bolševikai, įgyvendindami savo vidaus ir užsienio politiką nuo Sovietų Sąjungos susikūrimo iki jos žlugimo 1991 m. Vienas svarbiausių uždavinių, kuriam jie skyrė visas jėgas, buvo kova su vidaus ir išorės priešais. Svarbus tos kovos būdas – kompromitavimas, priešininko neigiamo įvaizdžio formavimas visuomenėje.

Priešingai negu demokratinėse valstybėse, esant totalitariniam režimui viešoji nuomonė buvo formuojama dirbtinai ir centralizuotai, su aukščiausių valstybės institucijų ir specialiųjų tarnybų žinia, aktyviai joms dalyvaujant. Teisėtvarkos organai buvo kompromituojančiųjų sąjungininkai. KGB darė didžiulę įtaką valdžiai ir politiniams procesams SSRS. Kontroliuodamas informacijos pateikimą visuomenei per spaudą, KGB turėjo gerą galimybę veikti viešąją nuomonę. Pažymėtina, kad KGB kompromitavimo metodo nesukūrė, bet jį pavertė svarbiu

ginklu kovoje su opozicija ir taikė be jokių skrupulų. Totalitariniam SSRS režimui buvo labai svarbus kontroliuojamoje viešojoje nuomonėje reiškiamas palaikymas, pritartimas, todėl ir reikėjo atitinkamai formuoti viešąją nuomonę. Pagrindiniai kompromitavimo tikslai – apjuodinant asmenį ar judėjimą, susilpninti jų pozicijas, veiklą, mažinti rėmėjų gretas, daryti spaudimą ir pateisinti savo veiksmus, represijas bei susidorojimą.

Kol kas nėra išsamų istorinių kompromitavimo tyrimų. Jacques'o Ellulio¹, J. Aronso, Ellio, Anthony'o Pratkansono², Gartho G. Jowetto ir Victoria O'Donnellio³, Suzanne Labino⁴, Martino Ebono⁵, C. Johno Clewso⁶, Raymondo Sleeperio⁷, J. Kiseliovo⁸, Oliverio Thomsono⁹ darbuose nagrinėjamas sovietinės propagandos ir dezinformacijos mechanizmas. Sovietų vykdytos dezinformacijos Vakaruose metodus ir mastus atskleidžia Richardas H. Shultzas ir Roy'us Godsonas¹⁰. KGB veiklos užkulisių nagrinėja Čekoslovakijos specialiosioms tarnyboms dirbęs ir į Vakarų emigravęs Ladislavas Bittmanas¹¹.

Lietuvoje KGB veiklos tyrimai pasidarė įmanomi tik tada, kai tapo prieinami KGB dokumentai. Išeiviai dažniausiai nagrinėjo Bažnyčios ir disidentų persekiojimo bei politinių teismų tematiką. Tik nepriklausomoje Lietuvoje pradėti išsamūs KGB veiklos tyrimai. Svarus lietuvių istoriko Arvydo Anušausko indėlis tiriant Lietuvos KGB veiklą ir struktūrą¹². Arši KGB kova su Lietuvos Kata-

likų bažnyčia naudojant įvairias fizinio ir psichologinio poveikio priemones atskleidžiama Vido Spenglos¹³, Arūno Streikaus¹⁴, Stasio Vardžio¹⁵ monografijose. Atskiros KGB kompromitavimo akcijos atspindi Juozo Banionio¹⁶, Juozo Starkausko¹⁷, Juozapo Romualdo Bagušausko¹⁸, Vytauto Skuodžio¹⁹, Nijolės Gaškaitės²⁰ tyrimuose. KGB platina mos kompromituojančios medžiagos apie antisovietinio judėjimo dalyvius autentiškumas arba dezinformacija išryškinama A. Anušausko²¹, Gedimino Ilgūno²² ir Tomo Remeikio²³ publikacijose. S. Paulo Žumbakio veikale parodoma, kaip buvo organizuojami karo nusikaltėlių teismai JAV ir Kanadoje, koki vaidmenį juose atliko saugumas, pateikdamas specialiai parinktą, dalinę informaciją²⁴. Sovietinė istoriografija ir spauda, nepaisant ideologinio angažuotumo, tendencingumo ir skleidžiamos dezinformacijos, taip pat yra informatyvus šaltinis, atskleidžiantis vykdytas kompromitavimo akcijas. Buvo leidžiama knygų serija „Faktai kaltina“, kurioje buvo rašoma apie tariamą „buržuazinių nacionalistų“ antiliaudinę veiklą nuo 1917 m. Šis motyvas vyrauja ir su KGB bendradarbiausių Juozo Jakaičio²⁵, Vytauto Minioto²⁶, Juozo Mikuckio²⁷, Vytauto Alseikos²⁸ propagandiniuose „atsiminimuose“; juos parengė arba padėjo rengti KGB. XX a. penktąjį–devintąjį dešimtmečiais KGB parengė 569 propagandinius ir kompromituojančius straipsnius. Jais norėta visuomenėje suformuoti nuomonę apie nusikalstamą kunigų veiklą, jų moralinį nuosmukį, „žiaurius partizanų nusikaltimus“ partizaninio karo metu 1944–1953 m. Atsvara sovietų spaudai buvo „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“, kuri stengėsi paneigti spaudoje pasirodžiusį melą, atskleisti sovietų valdžios ir KGB vykdytą susidorojimą su dvasininkais bei tikinčiais. Lietuvos ypatingajame archyve saugomi KGB dokumentai atskleidžia KGB vykdytas žmonių kompromitavimo akcijas,

jų tikslus ir būdus. Agentūrinė-operatyvinė veikla, KGB miestų ir rajonų skyrių veiklos planai bei ataskaitos rodo, kokias agentūrines-operatyvines priemones KGB taikė prieš aktyviausius sovietų valdžios kritikus ir veikėjus. Kompromitavimo mechanizmo veikimą atskleidžia ne tik KGB dokumentai. Iš viešai paskelbtų disidentų laiškų ir dokumentų matyti, kaip valdžia su jais susidorodavo.

ŽMONIŲ KOMPROMITAVIMO METODAS IR JO TIKSLAI

Norėdamas sumažinti stiprėjančio antisovietinio judėjimo rėmėjų bazę, KGB ėmėsi priemonių keisti žmonių požiūrį į valdžiai oponuojančius judėjimus, diskredituoti visuomenės akyse. Viena iš tokių priemonių – kompromitavimas. Tarptautinių žodžių žodyne „kompromitacija“ (nuo pranc. žodžio „*compromettre*“) apibūdinama taip: „Savęs žeminimas netinkamu elgesiu arba kitų žeminimas, šmeižimas, nemalonių ar nederamų jų elgesio faktų kėlimas aikštėn“²⁹, svarbiausias tikslas – „sugriauti kompromituojamo asmens autoritetą, gerą vardą visuomenėje ir pasitikėjimą juo“³⁰.

Vykdamas žmonių kompromitavimą išskiriami keli etapai ir taikymo principai. Svarbus kompromituojančios informacijos pateikimo laikas, forma ir tai, kokiai visuomenės grupei ji pateikiama. Stengiamasi surasti žmogaus silpnąsias vietas – tai, ką jis vertina ir bijo prarasti. Labai svarbu nustatyti, kokia informacija kompromituoja asmenį, kaip ji gali paveikti ir pakenkti asmeniui. Todėl kompromituojant žmogų atsižvelgiama į jo asmenines savybes, pomėgius, ligas, profesinę veiklą, įvairias machinacijas, teisumą. Asmenį diskredituoti padeda ir jo aplinkoje esančių žmonių ydos bei nusižengimai. Kitas etapas – tos informacijos pa-

viešinimas. Informacija turi būti pateikta remiantis „patikimu šaltiniu“, nors tikrasis šaltinis niekada neskelbiamas³¹. Svarbus ir informacijos pateikimo momentas. Dažnai tokia informacija pasirodo prieš žmogui svarbų įvykį – rinkimus, teismo procesą ir t. t. Kompromitavimo akcijų kontekstas (tarptautiniai ar vidaus įvykiai) padeda atskleisti tikruosius kompromituojančiųjų tikslus – teisingumo siekį ar priešininko šmeižimą. Svarbu informaciją pateikti taip, kad ji patrauktų visuomenės dėmesį, sukeltų atitinkamas emocijas. Diskredituoti oponentui naudotas ir toks būdas: žmogus buvo palyginamas su literatūriniais ar istoriniais veikėjais, kurie visuomenėje visuotinai vertinti neigiamai. Veiksmingas ir žmogaus apkaltinimas draugyste su neigiamai vertinamais asmenimis (pvz., su nusikaltėliais) siekiant sudaryti įspūdį, kad ir jis pats toks yra³². Pavyzdžiui, propagandiniuose straipsniuose, nukreiptuose prieš Katalikų Bažnyčią ir dvasininkų luomą, dažnai buvo pabrėžiamas katalikų dvasininkų palankumas „banditų“ gaujoms, žudikams (taip buvo vadinami partizanai), bendradarbiavimas su naciais.

Svarbu, kaip buvo pateikiama informacija per spaudą, televiziją. Didelę reikšmę turėjo informacijos žodžiai, intonacija, interpretacija, kontekstas. Kompromituojanti informacija platinta per spaudą, naudojant sumontuotas nuotraukas, telefoninius pokalbius, skleidžiant gandus ir kt. Siekiant padaryti didesnę įspūdį, sustiprinti neigiamos informacijos poveikį, ji buvo pateikiama kuo detaliau. Rinkiminių technologijų tyrinėtojas Richardas Lau pažymėjo, kad „negatyvi informacija yra labiau įsimintina, neigiamas įspūdis linkęs mažiau keistis, todėl formuojant žmonių poziciją jis svarbesnis negu teigiama informacija“³³. Įvairi propaganda veiksmingesnė, kai ji nukreipta į tuos, kurie linkę priimti kompromituojamąją informaciją ir ja patikėti³⁴. To-

dėl būtina visuomenės vertybių, nuotaikų, to, kas vertinama, o kas ne, ko bijoma, ko nekenčiama ir panašių dalykų analizė.

KOMPROMITAVIMO OBJEKTAS IR MEDŽIAGA SOVIETŲ LIETUVOJE

Kompromituojanti medžiaga Lietuvoje skyrėsi nuo Rusijoje prieš disidentus naudotos medžiagos. Rusijoje žmogų diskredituojanti informacija buvo labiau susijusi su asmens dabartine veikla arba asmeniniu gyvenimu. Lietuvoje kompromituojanti medžiaga buvo siejama su jo praeitimi, jo veikla nepriklausomoje Lietuvoje, nacių okupacijos metais, pokario Lietuvoje. Žmogų galėjo sukompromituoti priklausymas įvairioms partijoms, visuomeninėms organizacijoms, tarnavimas kariuomenėje, darbas policijoje ar kitose nepriklausomos Lietuvos valdžios institucijose. Neigiamą požiūrį į veiklą nepriklausomoje Lietuvoje lėmė ideologinis buržuazinės Lietuvos valdžios vertinimas, esą ji buvo priešiška lietuvių liaudžiai. Daug žmonių nukentėjo dėl tremties, kalinimo lageriuose (net jei toks likimas ištiko jų tėvus), priklausymo „buožių“ luomui, taip pat dėl teistumo už dalyvavimą partizaniniame kare ar paramą partizanams. Ryšiai su partizanais irgi buvo rimta kompromituojanti medžiaga. Pavyzdžiui, žurnalo „Mūsų gamta“ redaktoriaus pavaduotoją Julijų Gelžauską kompromituojanti medžiaga – dalyvavimas partizaniniame kare. Be to, jame dalyvavo ir kiti jo šeimos nariai, o tėvas nepriklausomoje Lietuvoje buvo tautininkų partijos narys³⁵.

Nacių okupacijos metais neginkluotas antinacinis judėjimas, lietuvių dalyvavimas vietos savivaldos organuose, Vietinėje rinktinėje, 1941 m. Birželio sukilime sovietams davė pretekstą juos apkaltinti profašistinėmis pozicijomis. Taip pat buvo pasiūdoma ir neatskleistais žydų masinių

žudynių epizodais. Kova su sovietais buvo prilyginama bendradarbiavimui su naciais. Šia kompromituojančia medžiaga daugiausia kaltinti asmenys, emigravę į Vakarų ir nevalikę nenubausti už savo nusikaltimus. Bet kokio pobūdžio antisovietiniai veiksmai – atsisaukimų, nesovietinės atributikos platinimas ar užsienio radijo stočių klausymas buvo laikomi žmogų kompromituojančiu faktu. SSRS bijojo ideologinės Vakarų įtakos, todėl ryšius su jais (giminės, laiškai, dovanos iš Vakarų) vertino labai neigiamai ir įtariai. Tokie ryšiai buvo kompromituojanti medžiaga. Šiuo pretekstu žmonės galėjo būti apkaltinami bendradarbiavimu su užsienio, ypač JAV, specialiosiomis tarnybomis. KGB ne tik ieškojo agentų, bet ir, siekdamas sukompromituoti žmogų kitų akyse, paskelbdavo jį CŽV agentu ar paskleisdavo gandus, neva jis KGB agentas.

Kompromituojant buvo naudojama ir asmeninio pobūdžio informacija: socialinė padėtis (kilmė iš buožių klasės), priklausomybė nuo alkoholio, narkotinių medžiagų, azartinių žaidimų, slapti ryšiai su moterimis (vedusių vyrų ar kunigų), ligos, netradicinė seksualinė orientacija, įvairūs nusikaltimai, finansinės machinacijos ir t. t. Tačiau moralinio pobūdžio kompromituojanti medžiaga buvo ne tokia populiari. KGB kompromitavimo akcijos buvo nukreiptos prieš aktyviausias antisovietines jėgas Lietuvoje ir Vakaruose – Katalikų Bažnyčią, disidentus, išeivių organizacijas ir konkrečias antisovietines akcijas, kurios trukdė sovietų valdžiai kontroliuoti visuomenę ir diskreditavo jos politiką.

KOMPROMITAVIMO PRIEMONĖS: ŠMEIŽTO IR MELO KAMPANIJOS

KGB kompromituoti asmenims ar organizacijoms naudojo įvairius būdus. Dažniausiai naudotos kompromitavimo akcijos – tai melo ir šmeižto kampanijos per spaudą, propa-

gandinių knygų spausdinimas ir gandų skleidimas. Šių kampanijų esmė – tikrų (teigiamų ar neigiamų) arba melagingų faktų, kurie gali sulaukti visuomenės nepritarimo, pasmerkimo, paviešinimas, jų iškraipymas, tendencingas interpretavimas. Pagrindinės šmeižto temos, vyravusios sovietų spaudoje ir emigrantų prokomunistinės pakraipos laikraščiuose („Vilnis“, „Vienybė“) bei JAV spaudoje, buvo šios: emigravusių išeivių paskelbimas karo nusikaltėliais, dalyvavusiais žudant sovietų pareigūnus ir žydus; emigrantų organizacijų ir pavienių asmenų kaltinimai bendradarbiavus su nacių valdžia arba JAV specialiosiomis tarnybomis; neva atskleidžiamas moralinis organizacijų vadų ir aktyviausių narių degradavimas; katalikų dvasininkų religinės veiklos esmės iškraipymas, moralinis kunigų „sugedimas“, paviešinant neigiamas jų asmenines savybes ir įpročius, kunigų bendradarbiavimas su „žudikais“ (partizanais); disidentų ir žmogaus teisių gynėjų veiklos, didesnių antisovietinių akcijų tikrųjų tikslų nuslėpimas ir nuvertinimas.

KATALIKŲ BAŽNYČIOS IR DVASININKIJOS DISKREDITAVIMAS

Didžiausios kompromitavimo akcijos per visą sovietinį laikotarpį buvo vykdomos prieš katalikų tikėjimą, Bažnyčią kaip instituciją, kunigus. Siekiant atitraukti žmones nuo Bažnyčios, pakirsti pasitikėjimą ja, buvo formuojama neigiama visuomenės nuomonė apie ją. Kartais tokios kompromitavimo akcijos tapdavo pagrindu teisiniam susidorojimui su kunigais. Šios akcijos vykdytos per respublikinės spaudos leidinius, tokius kaip „Tiesa“ ir „Gimtas kraštas“. Gerokai daugiau tokių straipsnių pasirodydavo rajonų spaudoje, nes provincijoje daugiau tikinčiųjų ir didesnė kunigų įtaka.

Kompromitavimo akcijos buvo glaudžiai susijusios su sovietų valdžios vykdyta ateizmo politika. Ateistinę propagandą, kuri nei-

gė Dievą, menkino tikėjimo ir Bažnyčios įtaką žmogui, neva atskleidė Bažnyčios ir dvasininkų ydas, taip pat galima laikyti viena iš kompromitavimo formų. Šių akcijų dažnumas ir pobūdis keitėsi – tai priklausė nuo vidaus ir užsienio politikos aktualijų, santykių su Vakarų valstybėmis, ypač Vatikanu.

Antisovietškai nusiteikusių ir nelinkusių paisyti valdžios nurodymų dėl religinės veiklos suvaržymų kunigų kompromitavimas turėjo diskredituoti Bažnyčią ir susilpninti jų veiklą. Pabrėžiant kai kuriuos neigiamus kunigų elgesio pavyzdžius, tikinčiųjų religinį fanatizmą ar iškraipant tokių ritualų kaip nukryžiaavimas ir badavimas prasmę, buvo peršamos išvados, kad polinkis į kraštutinumus būdingas visam kunigų luomui³⁶. Kunigus kompromituojančiuose straipsniuose kurtas ypač neigiamas ir nepatrauklus jų įvaizdis. Kunigai vaizduoti kaip moraliai degradavę, kupini ydų ir žemiškų silpnybių žmonės, kurių elgesys ir gyvenimo būdas toli gražu neatitinka Bažnyčios propaguojamų vertybių. Visas šias kunigams primetamas ydas tarsi apibendrinio straipsnis „Istorija apie Dubingių kunigus“, kuriame pavaizduoti keturi kunigai: vienas iš jų, klebonas Jonas Žvinys, 1944 m. vadovavo partizanų būriui, antras buvo ištvirkęs, trečias – mėgėjas išgerti, o ketvirtas – pinigų eikvotojas³⁷. Kunigų ir moterų santykiai, celibato sulaužymas – labai dažnos temos kompromituojant kunigus. Tokie straipsniai dažnai buvo spausdinami rajonų laikraščiuose. Šis nusižengimas, ypač provincijoje, vertintas neigiamai, o kunigai, išaiškėjus tokiems „faktams“, būdavo perkeliami į kitas parapijas. Plačiai eskaluota prelato Konstantino Olšausko istorija. Jis nepriklausomoje Lietuvoje buvo įsivėlęs į skandalinę romaną su moterimi, kuri buvo nužudyta³⁸. Ne mažiau kunigai kaltinti godumu, įvairio-

mis spekuliacijomis statant bažnyčias ir parapijas namus. Dvasininkai vaizduoti kaip gviešęsi materialinių dalykų. Jėzuitas kunigas Bronius Paukštys*, atlikęs misiją Jakutijoje, vaizduotas kaip spekuliantas. Panašiai kaltintas ir kunigas Gylys– jis neva įvairiomis machinacijomis ir spekuliacijomis pasistatė namą³⁹. Siekdamas diskredituoti kunigus ir jų veiklą kaip neatitinkančią bažnytinių dogmų KGB naudojo ir kunigų ryšius su partizanais. Sovietų propaganda XX a. penktajame dešimtmetyje kūrė kunigo, „banditizmo rėmėjo“, įvaizdį⁴⁰. Partizaninio karo metu kunigai dažnai būdavo būrių kapelionai ir rėmėjai, bet KGB šiai veiklai suteikė kitą prasmę. Šie ryšiai turėjo atskleisti neva veidmainišką katalikybės prigimtį. Siekta parodyti, kad katalikų tikėjimas pateisina žmonių žudymą ir skatina neapykantą: „Maldos tryško neapykanta tarybinei liaudžiai, nors ji pateikiama diplomatiškai, kad būtų galima pateisinti bet kokią niekšybę“⁴¹. Ginkluotoje pagrindžio veikloje aktyviai dalyvavo kunigai Antanas Ylius ir Steponas Rudžionis. Kunigo A. Yliaus** pavardė bene dažniausiai buvo minima antireliginėje propagandoje. Jam mesti pramanyti kaltinimai žiauriomis žudynėmis, nors jis kaip tik buvo prieš savavališkas žudynes. Apie jį sukurtas dokumentinis filmas „Kryžiaus šešėlyje“⁴². Vienoje iš serijos „Faktai kaltina“ knygų – „Žudikai bažnyčios prieglobstyje“ (1963 m.) rašoma, neva kunigai bendradarbiavo su naciais ir yra atsakingi už žmonių, ypač žydų, žudymą. Vyskupai kaltinti prisidėję prie žydų ir sovietų aktyvistų žudymo, uždraudę jiems padėti, raginę bendradarbiauti su vokiečiais⁴³. Dauguma kaltinimų žymiems lietuvių išeiviams ir kunigams buvo grindžiami vyskupo Juozapo Skvirecko dienoraščiu ir jo interpretacijomis. Tačiau publikuotose J. Skvirecko dienoraščio ištrau-

* 1946 m. kunigas B. Paukštys suimtas už ryšius su Tauro apygardos partizanais.

** A. Ylius – vienas Tauro apygardos įkūrėjų.

kose daug kas praleista. Nepaminėta, kad vyskupas Vincentas Brizgys ir kiti su vokiečiais bendravę lietuviai pabrėžė, jog būtina atkurti savarankišką Lietuvos valstybę. Dienoraštyje jaučiamas nusistatymas prieš žydus, kurie kovojo bolševikų pusėje, o ne apskritai prieš žydų tautą. Jame atsispindi lietuvių pastangos padėti žydams ir tai, kad vokiečiai nepaisė lietuvių nuomonės. Sovietmečiu spausdintose dienoraščio ištraukose buvo sąmoningai nutylėti faktai, atskleidžiantys sudėtingą to meto lietuvių ir žydų padėtį, jų santykius su okupacinės vokiečių valdžios institucijomis. Sovietų valdžia neginkluotą rezistenciją prilygino bendradarbiavimui su nacių valdžia. Iš šios nuostatos išplaukė ir kaltinimai. Tačiau sovietinė propaganda paviešino ir savaip interpretavo tik tuos faktus, kurie jai buvo reikalingi patvirtinti savo kaltinimus ir šmeižtą. KGB neapsiribojo vien Lietuvoje gyvenančių kunigų kompromitavimu. Emigravusių lietuvių kunigų veikla Vakaruose, pavyzdžiui, Vatikane, taip pat buvo kompromitavimo akcijų objektas. Nekatalikiškas elgesys ir veikla, kuri neva skiriasi nuo pastoracinės, ryšiai su nusikaltėlių pasauliu ir JAV specialiosiomis tarnybomis – tai šmeižto ir melo akcijų temos. Kompromitavimo akcijos vykdytos prieš kunigą Zenoną Ignatavičių – jam darytas spaudimas, kad nutrauktų aktyvią veiklą. Jis buvo Antano Impulevičiaus bataliono, veikusio Baltarusijoje 1941–1943 m., kapelionas, tad kunigui Z. Ignatavičiui primetama atsakomybė už žmonių žūtį. Palyginus su kitais į Vakarus pasitraukusiais kunigais, daugiausia kompromituojančių straipsnių pasirodė apie vyskupą V. Brizgį ir jo veiklą nacių okupacijos metais*. Vakaruose veikiančių kunigų parama Lietuvoje dirbančioms kunigams buvo svarbi, tad neatsitiktinai

pasirinkta V. Brizgio asmenybė. Tendencingai parinktų faktų (jie ne visada buvo melagingi) iš kunigų gyvenimo ir Katalikų Bažnyčios veiklos, ypač nacių okupacijos ir ginkluotos rezistencijos laikotarpiu, viešinimas buvo anti-religinės ir antibažnytinės politikos dalis, kuria siekta sumenkinti Katalikų Bažnyčios moralinį autoritetą ir įtaką visuomenėje.

Naujas kovos su Bažnyčia etapas prasidėjo XX a. aštuntajame dešimtmetyje, kai pablogėjus Katalikų Bažnyčios padėčiai stiprėjo kunigų pasipriešinimas ateistinei ir antibažnytinei valdžios politikai. 1972 m. išėjęs pirmasis „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ (toliau – „Kronika“) numeris ir 1978 m. įsteigtas Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas (toliau – TTGKK) iš esmės pakeitė religinį antisovietinį pasipriešinimą. Šiuo laikotarpiu kompromitavimas buvo daugiau nukreiptas ne tiek prieš atskirus kunigus (paviešinant jų gyvenimo detales) ar Katalikų Bažnyčią kaip instituciją, kiek prieš naują religinį sąjūdį siekiant diskredituoti jam atstovaujančius asmenis, organizacijas bei leidinius. Todėl ir kompromituojanti medžiaga daugiau buvo susijusi su tuometine kunigų veikla ir asmeninėmis savybėmis, nors kartais buvo prisimenama ir jų praeitis. KGB organizavo kompromitavimo akcijas prieš „Kroniką“ ar TTGKK, taip pat su šiais sąjūdžiais susijusius kunigus – Juozą Zdebskį, Sigitą Tamkevičių, Alfonsą Svarinską, Bronių Laurinavičių. Ypač stengtasi sekti ir kompromituoti kunigą J. Zdebskį (KGB jam suteikė „Akiplėšos“ slapyvardį). Įvairiais laikotarpiais jį sekė apie 80 agentų: stebėjo jo gyvenimą, veiklą, ryšius su kitais žmonėmis. KGB siekė sukompromituoti J. Zdebskį apkaltinant jį užmezgus neleistinus kunigui ryšius su moterimis, todėl agentai intensyviai

*V. Brizgys (1903–1992) buvo vienas aktyviausių kovotojų pirmosios sovietų okupacijos metu. Nacių okupacijos laikotarpiu buvo VDU Teologijos ir filosofijos fakulteto dekanas, 1944 m. gestapo internuotas ir išvežtas į Vokietiją. Aktyvią antisovietinę veiklą jis tęsė ir emigravęs į Vakarus: dalyvavo II Vatikano Susirinkime, rengė religinę literatūrą lietuvių kalba.

ieškojo įrodymų tam patvirtinti. Kovoiant su „Kronika“, nepadėjo nei teismai, nei kratos, todėl buvo siekiama ją diskredituoti paneigiant joje skleidžiamą informaciją ir sumenkinti jos svarbą tikintiesiems. 1977 m. KGB tariamai savilaidos būdu išleido knygą „Bažnyčia ir LKB kronika“, kuria siekta įteigti, esą „Kronika“ yra inspiruota KGB, nes režimo kritika sukeldavo didesnes represijas prieš Bažnyčią ir ją skaldė⁴⁴.

Apibendrinant galima pasakyti, kad KGB siekė bet koku pretekstu apjuodinti tvirtą pagrindą ir didžiulę įtaką Lietuvoje turinčią Katalikų Bažnyčią. Tam naudotos visos priemonės – nuo melo iki fizinės prievartos. Bažnyčios veikla buvo pagrindinė valdžios konkurentė kovoiant dėl įtakos žmonių moralei, pasaulėžiūrai, jų auklėjimui. Todėl kunigai ir buvo puolami dėl jų pastoracinės veiklos. Kunigų kompromitavimas moraliniu ir buitiniu aspektu buvo ne tik spaudimo priemonė siekiant savų tikslų, bet ir galimybė pakirsti žmonių pasitikėjimą dvasininkais.

DISIDENTŲ IR LIETUVOS IŠVADAVIMO ŠALININKŲ KOMPROMITAVIMAS

Antisovietines akcijas, kurios sulaukdavo didelio Lietuvos ir išeivių dėmesio, stengtasi kompromituoti suteikiant joms kitą, o ne politinę reikšmę. KGB buvo ypač svarbu šias akcijas diskredituoti Vakarų visuomenės akyse, nes didžiausios sovietinio gyvenimo realybę diskreditavusios akcijos – pabėgimai – sukeldavo didelį rezonansą. Pabėgėlių rėmimas Vakaruose sovietams tapo dar vienu antivakarietiškos propagandos atramos tašku. Sovietinėje spaudoje pabėgimai į Vakarus, jei jų metu buvo grobiami lėktuvai, buvo traktuojami kaip teroristiniai aktai. Valdžiai buvo svarbu parodyti, kad pabėgimai nesusiję su politiniais motyvais ar blogu gyvenimu SSRS, o yra nusikaltimas, kurį paskatino

išorinės jėgos. Lietuvių Prano ir Algirdo Brazinskių, Simo Kudirkos pabėgimas į Vakarus sukėlė ir tarptautinį rezonansą. Sovietinei propagandai ypač buvo naudingas Brazinskių pabėgimas pagrobiant lėktuvą. Išplėtotą didelę propagandinę kampaniją, nukreiptą ne tik prieš Brazinskus, bet ir prieš Vakaruose gyvenančių lietuvių organizacijas, kurios mėgino Brazinskams suteikti kokią nors teisinę ar kitokią paramą. Diskredituojant Brazinskus sovietinėje spaudoje, atskleistos jų gyvenimo Lietuvoje detalės. Tėvas P. Brazinskas vaizduotas kaip nusikaltėlis, avantiūristas, turėjęs kelias žmonas, apgaudinėjęs, apvogęs net savo motiną. Priešingai negu teigė Brazinskai, Lietuvoje P. Brazinskiui buvo iškelta ne politinė, o kriminalinė byla⁴⁵. Sovietinės propagandos sleista informacija nebuvo vien prasimanymas, joje buvo ir nemažai tiesos. Brazinskių pabėgimas nebuvo politiškai motyvuotas, bet dėl Lietuvos išvadavimo kovojusių ir Sovietų Sąjungos teisių aneksuotos Lietuvos piliečių atžvilgiu nepripažinusių lietuvių organizacijų ir sovietų valdžios konfrontacija įgavo politinį pobūdį. Brazinskai tuo pasinaudojo. Turkijoje P. Brazinskas išleido savo biografiją. Jis pakeitė kai kuriuos savo gyvenimo faktus, kad gautų politinį prieglobstį. Biografijoje jis rašė, kad 1947 m. už antisovietinę veiklą su žmona buvo ištremtas į Uzbekiją. Iš tikrųjų ten jis vertėsi spekuliacijomis, nors biografijoje teigė, kad tęsė antisovietinę veiklą⁴⁶. Buvo iškraipomi realūs gyvenimo faktai, kurių Vakaruose gyvantys lietuviai negalėjo patikrinti, o sovietinė spauda nebuvo pasitikima. Šioje istorijoje susipynė SSRS, išeivijos ir JAV valdžios institucijų interesai. Byla dėl Brazinskių perdavimo tapo politine, nes buvo keliami ir Lietuvos savarankiškumo bei okupacijos klausimai⁴⁷. Buvo diskredituojami ir kiti lietuviai, pabėgę į Vakarus. KGB skleidavo gandus apie neva tikrąsias jų pabėgimo priežastis. Skleisti gandai apie Jono Simokaičio ryšius su JAV specialiosiomis tarnybomis, teistumą

už spekuliaciją⁴⁸. S. Kudirką paskatino emigruoti ir palikti šeimą JAV propaganda, o ne sovietinio gyvenimo realybė⁴⁹.

XX a. aštuntajame dešimtmetyje, prasidėjus judėjimui už žmogaus teises ir laisves, KGB mėgino susidoroti ir su aktyviais žmogaus bei tautos teisių gynėjais. Diskreditavimo ir kompromitavimo akcijų taikiniais tapo Antanas Terleckas, Viktoras Petkus, Balys Gajauskas, į Vakarų emigravę Tomas Venclova, sutuoktiniai Jonas Jurašas bei Aušra Sluckaitė ir kiti. Šmeižiant juos siekta sukompromituoti žmogaus teisių judėjimą, atitraukti žmones nuo kompromituojamų asmenų ir pateisinti susidorojimą su jais: „Nacionalistus kompromituoti, izoliuoti, kad bet koks panašus valdžios veiksmas būtų suvoktas visuomenės ir sulauktų jos palaikymo“⁵⁰. Šiuo atveju kompromitavimas buvo nukreiptas prieš konkrečius asmenis. Diskredituojanti medžiaga juos kompromitavo kaip asmenybes, nes neva atskleidė jų ydas ar neigiamus būdo bruožus. Buvo griebiamasi ne tik akivaizdaus melo, bet ir KGB naudinga linkme interpretuojami faktai, ypač tada, jei kai kurie žmogaus teisių judėjimo dalyviai anksčiau buvo teisti ar ištremti. Pavyzdžiui, pažymoje apie B. Gajausko asmenybę parašyta, kad „duomenų apie piktnaudžiavimą alkoholiu ar narkotikais nerasta, psichinėmis ar kitomis rimtomis ligomis nesirgo“⁵¹. Iš to aiškiai matyti, kokių faktų KGB ieškojo, siekdamas susidoroti su disidentais. Buvo paviešinami ir savaip interpretuojami B. Gajausko praeities faktai. Jis vadintas užkietėjusiu nusikaltėliu, žudiku⁵². Sąmoningai nutylėta, kad žmogaus nužudymas buvo savigyna, o ne žmogžudystė. V. Petkus ir A. Terleckas taip pat vaizduojami kaip asmenybės, „ kurioms buvo svetimas sąžiningas gyvenimo būdas“⁵³. Norėdamas sukiršinti disidentus, KGB paviešino A. Terlecko dienoraščio ištraukas, kuriose jis V. Petkų vadino akiplėša, nes šis siekė sumažinti A. Terlecko autoritetą. Sovietų saugumui buvo parankus interviu su A. Terlecku,

kuriame jis išreiškė nepasitenkinimą dvasininkija, „Kronika“, nes ši nespauzdino jo ir kitų kritiškesnių, griežtesnių straipsnių⁵⁴. KGB ieškojo faktų, kurie disidentus parodytų kaip užkietėjusius nusikaltėlius ir seksualinius iškrypėlius bei atstumtą visuomenę nuo jų pačių ir jų veiklos. Disidentus kompromituojančių straipsnių pasirodymas ar kiti KGB veiksmai prieš juos sutapo su Helsinkio grupės įsikūrimu ir suaktyvėjusiu antisovietiniu pasipriešinimu vykstant jų teismo procesams. Darytina prielaida, kad tokiu būdu siekta pakenksti žmogaus teisių judėjimui ir susidoroti su opozicija.

„BANDITO“ ĮVAIZDŽIO KŪRIMAS

KGB neužteko fiziškai susidoroti su partizanais – juos siekta diskredituoti. Partizanus kompromituojančių straipsnių buvo tiek pat kiek ir nukreiptų prieš Bažnyčią. Jų galima aptikti spaudoje net ir 1989–1991 m., kai pradėta perlaidoti partizanus, įamžinti jų atminimą⁵⁵. Partizanai sovietinėje istoriografijoje vadinti tik „banditais“ ir „žudikais“⁵⁶. Tai ne tik partizanų kompromitavimo retorika, bet ir ideologizuotas partizaninio judėjimo vertinimas, grindžiamas „klasių kovos“ teorijomis. Skleista dezinformacija, esą šį judėjimą veikė išorės jėgos, jis vykdė užsienio specialiųjų agentūrų užduotis, tad „banditų“, „buržuazinių nacionalistų“ tikslai neatitiko lietuvių liaudies siekių⁵⁷. Buvo diegiama mintis, kad laisvės kovų šaknys yra nelietuviškos. Norėdamas pateisinti represijas prieš partizanus, KGB formavo jų kaip brutalių žudikų ir banditų įvaizdį. Sovietinėje spaudoje galima rasti nemažai vaizdingų „atsiminimų“ apie partizanus, kuriuose pasakojama apie jų žiaurumą, negailestingumą, sadizmą, susidorojimą su nekaltais žmonėmis⁵⁸; jie neva ne tik žudė, bet ir vogė, prievartavo moteris. Negalima paneigti, kad partizaninio karo metu nebuvo pralietas ir nekaltų žmonių krau-

jas. Partizanų vadovybė kovojo su savivale ir baudė tokius prasižengusius partizanus. Antai KGB kompromituojamas kunigas S. Ylius stengėsi kovoti su partizanų savivale⁵⁹. Buvo kompromituojamas ne tik partizaninis judėjimas, bet ir pavieniai tiek žymesni, tiek eiliniai partizanai. Apie Juozą Lukšą-Daumantą buvo rašoma, kad Vakaruose jis įgijęs „žudiko specialybę“⁶⁰. Net ir 1984 m. jis buvo pristatomas kaip gestapo agentas, žmogžudys, vykęs „užjūrio šeimininkų“ užsakymus⁶¹.

Tokie straipsniai, nuslepiant tikrąją partizaninės kovos istoriją ir tuo metu esant neprieinamiems KGB archyvams, turėjo formuoti itin neigiamą ir atstumiantį partizanų įvaizdį, grįžusius iš tremties pasipriešinimo dalyvius izoliuoti nuo visuomenės ir neleisti jiems įsitraukti į neginkluotą antisovietinį judėjimą.

IŠEIVIJOS NEIGIAMO ĮVAIZDŽIO KŪRIMAS

Prieš didžiausias ir aktyviausias Lietuvos laisvinimo idėją Vakaruose keliančias organizacijas buvo išplėtotą respublikinę ir tarptautinę (daugiausia JAV, Vakarų Vokietijoje, nes čia buvo didžiausios lietuvių bendruomenės) šmeižto bei melo kampanija. Kaltindamas jas bendradarbiavus su nacių valdžia okupacijos metais ir nekaltų žmonių (ypač žydų) žudymu, KGB siekė mažinti tarptautinę paramą išeiviams. Naudojantis nesutarimais pačioje išeivijoje, siekta skaldyti antisovietines jėgas užsienyje: „pagilinti esamus prieštaravimus tarp išeivių organizacijų, kompromituojant jų vadus ir jų veiklą“⁶². Taigi kompromitavimo akcijomis siekta konkrečių tikslų – trukdyti išeivijos politinėms ar visuomeninėms organizacijoms plėtoti tarptautinius ryšius ir mažinti tų organizacijų aktyvumą ardant jas iš vidaus.

Norint suvokti tikruosius KGB tikslus, svarbu išsiaiškinti šių kompromitavimo akcijų kontekstą, t. y. kaip tarptautiniai ir vidaus

įvykiai paveikė šias akcijas. Pažymėtina, kad numatomi agentūrinių-operatyvinių priemonių (tarp kurių yra ir kompromitavimas) planai buvo rengiami svarbių tarptautinių įvykių išvakarėse. KGB buvo ypač aktualu kompromituoti išeivius prieš Vakarų valstybių visuomenę ir valdžios institucijas. Tai leidžia daryti prielaidas, kad KGB siekė sumažinti išeivių rengiamų akcijų poveikį.

Siekdami apšmeižti išeivius ir jų veiklą, sovietų valdžia ir KGB naudojos Vakaruose ir JAV vykusiomis nacistinių arba bendradarbiavusių su naciais karo nusikaltėlių, dalyvavusių žydų žudynėse, paieškomis bei teismais. Lietuvių pozicija nacių okupacijos metais, palankumas vokiečiams okupacijos pradžioje, dalyvavimas savivaldos institucijose leido sovietams išeivius parodyti kaip nacistinės Vokietijos rėmėjus ir savaip interpretuoti 1940–1944 m. įvykius Lietuvoje⁶³. KGB buvo labai svarbu parodyti glaudų lietuvių ir vokiečių bendradarbiavimą ir neva natūralų lietuvių pritarimą nacistinei Vokietijos politikai, primenant Antano Smetonos vyriausybės „flirtą“ su naciais 1933–1940 m.⁶⁴

Sovietų valdžia organizavo viešus karo nusikaltėlių teismus Lietuvoje, kuriais siekta ne tik auklėti visuomenę, bet ir skleisti antivakarietišką propagandą⁶⁵. Simboliškai teisti ir užsienyje esantys asmenys, pavyzdžiui, Antanas Glodenis, Antanas Impulevičius, Liudas Kairys. Negalėdamas pasiekti ir nuteisti į Vakarus emigravusių veikėjų, sovietų saugumas stengėsi Vakarų visuomenės akyse sukompromituoti aktyvesnius 1941 m. įvykių dalyvius, pavyzdžiui, Juozą Ambrazevičių, Jurgį Bobelį (Kauno komendantą nacių okupacijos metu), Kazimierą Palčiauską (antinacinės rezistencijos dalyvį, 1941 m. Kauno burmistą, kuris remdamasis vokiečių įsaku įsakė žydams nešioti Dovydo žvaigždę ir įsteigė Kauno getą), Kazį Škirpą, Joną Šlepetį, Stasį Žymantą-Žakevičių (1941 m. Laikinosios vyriausybės įgaliojtinis Vilniaus miestui ir sričiai teisės klau-

simais)⁶⁶. Šie žmonės iš tikrųjų vienaip ar kitaip bendradarbiavo su vokiečiais ar dirbo vietinės savivaldos institucijose. Neva įrodantys jų kaltę dokumentai buvo siunčiami tų valstybių, kuriose jie gyveno, vyriausybėms, siekiant, kad jie būtų išduoti Lietuvos SSR teismams⁶⁷. Pats KGB pripažino, kad neturi įrodymų apie išeivių organizacijų vadovų nusikaltimus nacių okupacijos metais, bet vis tiek siuntė dokumentus apie Vakaruose besislapstančius karo nusikaltimais kaltintus asmenis (Bronių Kaminską, Juozą Kungį, J. Palčiauską ir kitus), siekdamas su jais susieti ir lietuviškų organizacijų aktyvistus⁶⁸. Lietuvių karo nusikaltėlių paieška ir bylų kėlimas ne tik padėjo diskredituoti išeiviją, bet ir buvo priemonė nukreipti dėmesį nuo sovietų valdžios padarytų nusikaltimų. Žmonės, kaltinti karo nusikaltimais, galėjo pateikti informacijos apie sovietų nusikaltimus, tad juos kompromituojant siekta sumenkinti jų teikiamą informaciją. Be to, tai buvo geras argumentas sovietų nusikaltimus pavaizduoti kaip gynybą⁶⁹. KGB, norėdamas paveikti ne tik teismus, bet ir JAV visuomenę, anonimiškai siuntė knygas, laiškus ir brošiūras JAV laikraščiams. Taip buvo platinama informacija, nukreipta prieš Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (toliau – VLIK'o) valdybos pirmininko pavaduotoją Bronių Nemicką (1940 m. NKVD buvo suimtas, 1943 m. įsitraukė į antinacinę rezistenciją). Siekta atskleisti jo tariamus ryšius su nacių saugumo policija. Panašiomis akcijomis buvo sukompromituotas aktyvus VLIK'o ir Pasaulio lietuvių bendruomenės (toliau – PLB) veikėjas S. Žymantas-Žakevičius, VLIK'o reikalų tvarkytojas ir PLB aktyvistas kun. Lionginas Jankus ir K. Palčiauskas. PLB ir Amerikos lietuvių tarybos (toliau – ALT) kompromitavimas buvo tiesiogiai siejamas su informacijos apie karo nusikaltėlius ir jų nusikaltimus sklaida. Kompromituotos organizacijos jas siejant su abejotinos reputacijos žmonėmis ir karo nusikaltėliais⁷⁰. Formuota nuomonė, neva Vakaruose didvy-

riais tapdavo chuliganai, recidyvistai, oro piratai, dykaduoniai ir plevėsos⁷¹. Karo nusikaltėlių teismų procesai buvo skirti ne teisingumui atkurti, bet SSRS politiniams tikslams pasiekti – kompromituoti išeiviją ir neva nusikaltėlių neišduodančius Vakarus. Taip buvo diskredituojamas karo nusikaltėlių paieškos ir teisingumo vykdymas, net jei kai kurie lietuviai dėl padarytų karo nusikaltimų vis dėlto buvo nuteisti. Kadangi „teisingumo“ paieškas skatino SSRS, pačių sovietų nusikaltimai buvo tarsi nustumiami į šalį.

Vadovaudamasis principu „skaldyk ir valdyk“, KGB nusprendė suskaldyti antikomunistines jėgas aštrinant lietuvių ir žydų santykių klausimą. 1975–1978 m. JAV emigracijos ir natūralizacijos tarnybai, sionistų organizacijoms, kai kuriems JAV laikraščiams buvo nusiųstos knygos „Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944“, „Jie bučiavo svas tiką“ ir kt. Antilietuviškos akcijos vykdytos ne tik JAV, bet ir Izraelyje. Nusiųsta dokumentinio filmo „Dialogas su sąžine“ kopija. Šiame filme užfiksuota Plungės baudėjų veikla, už kurią 1979 m. jie buvo nubausti. Tai sulaukė lietuvių ir žydų bendruomenių dėmesio bei atgarsio. Pamažu pereita prie abipusių kaltinimų. Žydų spauda Brazilijoje, JAV, Kanadoje ir Izraelyje apkaltino lietuvius dalyvavus naikinant žydus, o kai kurie lietuviai kaltino žydus sunkiais nusikaltimais, pavyzdžiui, trėmimais, turto grobstymu, bendradarbiavimu su sovietiniais okupantais. Priekaištų sulaukė ir didžiosios lietuvių organizacijos, deramai neapgynusios lietuvių. Nors ir buvo įžiebtas konfliktas, bet galutinai sukiršinti žydų ir lietuvių KGB nepavyko. Nepaisant abipusių kaltinimų, VLIK'o posėdžiuose ir kituose išeivių susibūrimuose nutarta „apmalšinti savo aistras [...] ir nesileisti vedžiojamiems KGB agentų už nosies“⁷². Tai, kad KGB siekė savų tikslų, o ne atkurti teisingumą dėl žydų žudynių, rodo faktai, jog šios holokausto vykdytojų „paieškos“ ir jų „paviešinimas“ vykdavo tik tada, kai tai buvo nau-

dinga sovietų vadžiai. Pažymėtina, kad KGB vykdė antisemitines akcijas, nesiderinusias su teisingumo siekiais.

KGB stebėjo išeivijoje vykstančius procesus ir ieškojo galimybių juos paveikti. Tarp išeivių organizacijų kilusius nesutarimus KGB išnaudojo kaip dar vieną priemonę pakenksti Lietuvos laisvinimo bylai Vakaruose. Didžiausi nesutarimai kildavo dėl vadovavimo išeivijai ir santykių su sovietų Lietuva. Dėl vadovavimo išeivijai konkuravo VLIK'as ir PLB. PLB šalia kultūrinės ir visuomeninės veiklos mėgino reikštis ir politinėje veikloje, o tai kirtosi su VLIK'o veiklos sritimi. „Santara-Šviesa“ atstovavo tai išeivijos daliai, kuri siekė suartėti su okupuotos Lietuvos gyventojais ir per įvairius ryšius (kultūrinius, mokslinius, turizmo) skleisti laisvės idėjas okupuotoje šalyje. VLIK'as, PLB ir ALT užėmė griežtą poziciją – ryšius su Lietuva prilygino Lietuvos laisvės bylos išdavystei⁷³. Daugiausia dėmesio KGB skyrė įtakingiausiai išeivijos jėgai VLIK'ui ir „Santarai-Šviesai“ dėl jos poveikio per įvairius ryšius su Lietuvos gyventojais. Kompromituojant išeivius pabrėžtas organizacijų vadovų valdžios siekimas, karjerizmas, ir taip gilinti prieštaravimai tarp konkuruojančių organizacijų. Paviešinant tikras ar tariamas išeivių ydas buvo menkinamas moralinis išeivijos lyderių autoritetas, verčiant abejoti jų galimybėmis atstovauti ir vadovauti Lietuvos laisvinimo veiklai. Kompromituojant išeivius Lietuvoje, buvo siekiama riboti jų ryšius ir mažinti paramos bei idėjų poveikį.

Svarbų vaidmenį vykdant propagandines ir kompromitavimo akcijas atliko Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškė“. Vienas jos tikslų – „demasukuoti antikomunizmą, buržuazinės moralės veidą, duoti atkirtį buržuazinei propagandai“⁷⁴. Ji rengė įvairias propagandines akcijas, skelbė ir platino knygas, straipsnius. KGB agentai, įvairiais būdais išvykę į JAV, Kanadą, buvo įpareigojami teigiamai vaizduoti so-

vietų Lietuvos laimėjimus, paneigti išeivių skleidžiamą „melą“ dėl blogo gyvenimo Lietuvoje ir diskredituoti juos bei jų politines akcijas kaip melagingas. Įgyvendinti šį tikslą padėjo spaudoje skelbtas Antano Bimbos veikalas „Klestėk, Nemuno krašte“⁷⁵. KGB apie organizacijas platino kompromituojančią ir abipusį nepasitikėjimą keliančią informaciją. VLIK'ui buvo išsiųstas laiškas, kuris atskleidė slaptas tautininkų partijos derybas su VLIK'ui oponuojančia Lietuvos diplomatų kolegija. Kilo didžiulis skandalas ir trintis tarp dviejų grupuočių. Paviešintas Vinco Rastenio laiškas VLIK'o nariui Tomui Šidiškiui, kuriame neigiamai apibūdinta krikščionių demokratų partija ir jos planai kurti grupę, turinčią oponuoti VLIK'ui. Šio laiško kopijos nusiųstos VLIK'o nariams. Tai irgi turėjo sukelti nepasitikėjimą ir pabloginti organizacijų tarpusavio santykius.

Agentui Balandžiui buvo pavesta vykdyti Berlyne ilgalaikę akciją „Butaforija“. Šio agento užduotis – sukompromituoti Petrą Karvelį, Vaclovą Sidzikauską ir Juozą Venckų, parodant juos vokiečių, o per vokiečius – JAV žvalgybai kaip KGB agentus. P. Karvelis ir V. Sidzikauskas nepriklausomoje Lietuvoje jau buvo žinomi visuomenės ir politikos veikėjai, tad jų antisovietinė veikla trukdė sovietų valdžiai. Emigravęs į Vakarų Vokietiją J. Venckus buvo aukšto rango karininkas ir aktyvus antisovietinio judėjimo dalyvis, todėl ir jį mėginta sukompromituoti. Per agentą Balandį KGB norėjo sudaryti išpūdį, kad sovietų valdžia iš J. Venckaus per Lietuvoje esančią šeimą gauna naudingos informacijos. Suklastojus jo raštą, buvo nusiųstas „Venckaus pranešimas“ vokiečių, o per juos – JAV žvalgybai, kuriame pateikti duomenys apie karinius dalinius⁷⁶. KGB dokumentuose V. Sidzikauskas įvardijamas kaip sovietų agentas, užverbuotas 1940 m. gruodžio 13 d., jam duotas slapyvardis Intelligentas, bet dabar šie duomenys neva dingę⁷⁷. Vienminčiams jį norėta parodyti ne tik

kaip sovietų agentą, bet ir kaip žudiką bei nacių agentą. Agentūrinės priemonės prieš V. Sidzikauską papildė ir šmeižto kampanija spaudoje apie jo „aferas“ nepriklausomoje Lietuvoje, įvykusį teismą. Kaip įrodymas buvo pateikiamas „Lietuvos žinių“ straipsnis⁷⁸. Ko gero, KGB viską apibendrinio J. Mikuckio vardu po jo mirties išleistuose atsiminimuose. Juose žymiems nepriklausomos Lietuvos veikėjams J. Mikuckis nešykštėjo neigiamų epitetų: „Ką jau ką, o pagerti (ypač veltui) Smetonos buvusieji tikrai mėgo, [...] jie tėvynės išdavikai, nes nori matyti tėvynę apsuptą karo dūmų, pasidavėliai, vertelgos [...]. V. Sidzikauskas suktas, K. Škirpa avantiūristas, P. Plechavičius mėgsta išgerti, turi meilųžę, S. Raštikis kelnėta davatka, Jonas Pyragius girtuoklis, M. Krupavičius trokšta garbės ir valdžios, pinigų (aukso atsargų kontrolės) [...]. Jie vadovavosi principu „Tegu žūva karo ugnyje ir dūmuose pati Lietuva, jei ji ne mūsų“. [...] VLIK kurstė kruvinus įvykius Lietuvoje“⁷⁹.

Vienas svarbiausių išeivių ginklų kovoje su sovietų valdžia buvo radijo stotys – „Vatikano radijas“, „Amerikos balsas“, „Svoboda“ („Laisvė“). Valdžia jau nuo pat partizaninio karo laikų kovojo su jomis ir jų įtaka. Išgirtos per užsienio radijo stotis informacijos skleidimas buvo didelis nusikaltimas – anti-sovietinė agitacija ir propaganda. Su jomis kovota ne tik techninėmis priemonėmis. Nuo šeštojo dešimtmečio daugiau dėmesio skirta ideologinėms priemonėms. „1959 m. LKP CK nutarime kontrpropagandos klausimu numatyta imtis priemonių infiltruoti savo agentą tarp radijo stočių darbuotojų, rinkti informaciją apie jų politinę veiklą praeityje, pasitraukimo į Vakarus priežastis, dabartines nuotakas, [...] veiklą Antrojo pasaulinio karo metais ar nepriklausomoje Lietuvoje“⁸⁰. Taip ieškota galimybių formuoti agentūrą iš pačių dirbančių asmenų. KGB ypač domėjosi Jonu ir Auša Jurašais, Kęstučiu Girniumi, dirbančiais „Amerikos balso“ lietuviškoje sek-

cijoje. Spaudoje šios stotys vaizduotos kaip nepatikimos, skleidžiančios melą, buvo su-reikšminamos įvairios faktinės jų klaidos arba suniekinami laidose minimi asmenys. Formuodamas neigiamą išeivių organizacijų ir veikėjų įvaizdį, KGB siekė pakirsti jų įtaką ir konkrečių veikėjų autoritetą Lietuvoje, trukdyti bendradarbiauti išeivijos politinėms visuomeninėms organizacijoms ir disidentams Lietuvoje. Kiršindamas konkrečias organizacijas, KGB turėjo tikslą silpninti Lietuvos laisvinimo judėjimą Vakaruose.

KGB „SUFORMUOTA“ VIEŠOJI NUOMONĖ: LAIŠKŲ IR PETICIJŲ INICIJAVIMAS BEI KLASTOJIMAS

Vienas iš „juodosios“ propagandos, kuriai priskiriamas kompromitavimas, požymių – anoniminis informacijos šaltinis. KGB stengėsi nuslėpti savo vaidmenį kompromitavimo akcijose, nes tada jomis niekas nepatikėtų, todėl vykdė jas per kitus asmenis, o šie ne visada žinodavo atlieką svetimą darbą. Jeigu nepavykdavo agentūrinės kombinacijos apšmeižti asmenį, KGB klastodavo laiškus ir parašus. Saugumas sąmoningai siekė kompromitavimo akcijas pavaizduoti kaip visuomenės protestą, „kad informacija apie jų nusikaltimus ir amoralių elgesį neižiebtų antisovietinių akcijų“⁸¹. Brazinskams pabėgus į Vakarus, vietinėje ir emigrantų spaudoje prasidėjo plati kompromitavimo akcija. Ji ypač suaktyvėjo 1970 m., kai buvo sprendžiamas jų perdavimo iš Turkijos Sovietų Sąjungai arba prieglobsčio suteikimo JAV klausimas. Spaudoje buvo skelbiami įvairių profesijų atstovų vieši laišakai, raginantys juos išduoti SSRS, pavyzdžiui, fizikos profesoriaus Pauliaus Slavėno viešas laiškas Turkijos ambasadai Maskvoje⁸². Nors laiškų kopijos patekdavo į KGB bylas, bet rengti laiškus buvo skatinama per partines organizacija ar sovietines įstaigas. Ši kompromitavimo ir spaudimo forma

taikyta ir kunigams. Tai buvo nukreipiama prieš aktyviausius kunigus B. Laurinavičių, S. Tamkevičių ir J. Zdebskį, taip pat prieš TTGKK ir „Kroniką“. J. Zdebskio kompromitavimo planuose nurodyta: „Šlavantų gyventojų vardu parengti laišką dvasininko vadovybei, vyskupui Pavilioniui ir RRT įgaliotiniui dėl dvasininkų veiklos ir Zdebskį kompromituojančių pareiškimų. Šias peticijas pasirašė 27 asmenys“⁸³. Laiško nusiuntimas Religinų reikalų tarybos įgaliotiniui tarsi būdavo pagrindas tolesniam susidorojimui su kunigu. Šmeižikiški laiškai buvo siunčiami ir J. Zdebskio aplinkos žmonėms, bendražygiams. Užsakomaisiais kunigų ir tikinčiųjų laiškais bei pareiškimais norėta sukompromituoti „Kroniką“ ir kitas kunigų akcijas, parodyti, kad ne visi remia jų veiklą. 1979 m. KGB planuose kompromituoti TTGKK buvo nurodoma: „Parengti vyskupams kunigų vardu laišką, smerkiantį atskalūnišką komiteto narių veiklą, ir pasiūlymus imtis veiksmų. [...] Taip pat per agentą „Gladijolė“ organizuoti kolektyvinį kreipimąsi, kur būtų smerkiama jų veikla. [...] Nusiųsti laiškus komiteto nariams, išreiškiant nepasitenkinimą jų elgesiu ir raginant nutraukti savo veiklą“⁸⁴. Inicijuodamas tikinčiųjų ir kunigų laiškus bei peticijas KGB aktyviems kunigams darė spaudimą iš dviejų pusių – bažnytinės vadovybės ir tikinčiųjų. Šiomis priemonėmis KGB siekė ne tik sukiršinti dvasininkų luomą, bet ir nuteikti tikinčiuosius prieš valdžiai neparankius dvasininkus.

POLITINIŲ BYLŲ KRIMINALIZAVIMAS

Dar vienas būdas apšmeižti ir sukompromituoti disidentus bei antisovietinį pasipriešinimą – jų veiklai suteikti ne politinį, bet kriminalinį atspalvį ir taip pateisinti susidorojimą su jais. Politinių teismų procesų viešumo valdžia vengė, nenorėdama suteikti galimybės disidentams juose viešai kalbėti. KGB pasitelkė bylų kriminalizavimo būdą, nes ne visada

pavykdavo įrodyti antisovietinę veiklą. Be to, kriminalinės bylos „nuima nuo jų kovotojų už tautos laisvę aureolę, ir jie tampa paprastais nusikaltėliais“, kaip buvo teigiama KGB mokomojoje literatūroje⁸⁵.

Garsiems ir aktyviems disidentams buvo iškeltos kriminalinės bylos. Romualdas Ragaišis (operatyvinės bylos slapyvardis – Optikas) mėgino atnaujinti Helsinkio grupės veiklą. 1979 m. jis buvo suimtas ir už spekuliaciją akiniais nuteistas dvejim metams. Kratos metu jo namuose rasta antisovietinės literatūros ir ji konfiskuota. 1973 m. gruodžio 19–26 d. teisme nagrinėta valstybės turto grobstymo byla (iš mokyklos valgyklos vogti konditerijos gaminiai). Teistas tik A. Terleckas, nors įtariamųjų buvo daugiau, o vagystės bei netvarka buhalterijoje egzistavo ir anksčiau. Kaip ir P. Ragaišio atveju, A. Terleckui inkriminuota vagystė, bet jo namuose konfiskuoti žurnalai „Naujoji romuva“, „Mūsų Vilnius“, nors tai nebuvo susiję su keliama baudžiamąja byla ir nebuvo jo nusikaltimo įrodymai. Šie faktai rodo, kas iš tikrųjų domino KGB – buvo renkami antisovietinės veiklos įrodymai. Kaltinimai vagyste buvo tik dingstis susidoroti. 1974 m. gegužės mėn. teatre, kur dirbo A. Terleckas, dingo du televizoriai (ne jo darbo metu), bet jis buvo vienintelis įtariamasis: „potencialiu vagiu gali būti tik jis“⁸⁶.

1972 m. po Romo Kalantos susideginimo sulaikyti demonstracijų dalyviai buvo vadinami „maža chuliganų grupe“, kuri mėgino pasinaudoti laidotuvėmis kaip proga įstatymams ir tvarkai pažeisti. Norėdamas sumenkinti ir sukompromituoti demonstracijas bei išvengti atsakomybės už tai, kad nesukontroliavo padėties, sovietų saugumas šiuos įvykius interpretavo tik kaip viešosios tvarkos pažeidimą. Spaudoje buvo pateikti tikri ar tariami duomenys apie teisiamuosius, neva ne vienas jų teistas už chuliganizmą, vagystes, girtuokliauja⁸⁷. KGB darbuotojai perskaitė 600 paskaitų, parengė 75 straipsnius, kuriuose stengėsi diskredituoti Kauno įvykius ir R. Kalantos susideginimą kaip pasiprieši-

nimo akciją⁸⁸. R. Kalantos susideginimą taip pat mėginta kriminalizuoti, kad šis įvykis nebūtų politizuojamas, o R. Kalanta nebūtų laikomas didvyriu. KGB ieškojo įrodymų, kad jis vartojo narkotikus, alkoholį ar buvo homoseksualus, nes „miesčionims hipiai gali asocijuotis su homoseksualais“⁸⁹. Tokiomis priemonėmis siekta R. Kalantą pavaizduoti kaip chuliganą ar asocialų asmenį, o susideginimą pateikti kaip chuliganizmą⁹⁰.

Kunigams irgi buvo inkriminuojami kriminaliniai nusikaltimai, susieti su valstybės turto iššvaistymu. Bet tai tebuvo dar viena spaudimo ir kompromitavimo forma. Pavyzdžiui, Švenčionių bažnyčios klebonas B. Laurinavičius, nesutikęs bendradarbiauti su KGB, buvo apkaltintas valstybės turto švaistymu (nors jis bažnyčios statymo darbams gavo cemento iš statybos komiteto)⁹¹. 1962 m. „Tiesa“ plačiai pagarsino teismą dėl valstybės turto švaistymo statant Klaipėdos bažnyčią⁹². 1978 m. kunigas S. Tamkevičius Varėnos rajone pateko į autoavariją. Kaltas buvo invalido vežimėliu važiuojęs žmogus ir jis pats tai pripažino, bet KGB jį įkalbėjo (įbaugino ir papirko), kad iškeltų S. Tamkevičiui ieškinį. Taip buvo siekiama S. Tamkevičių sukompromituoti, pašalinti iš „Kronikos“ ir TTGKK veiklos⁹³.

Šiais metodais KGB norėjo įtikinti visuomenę, jog valdžia baudžia žmones ne už tai, kad jie priklauso tam tikrai organizacijai, judėjimui ar gina žmogaus teises, o už kriminalinius nusikaltimus. Taip KGB siekė sumažinti galimą visuomenės pasipriešinimą represijoms ir sudaryti neigiamą žmogaus teisių gynėjų įvaizdį, įrodyti, kad jie teisti už kriminalinius nusikaltimus.

PSICHIATRIJOS TAIKYMAS KOVOJE SU DISIDENTAIS

Disidentų paguldymas į psichiatrijos ligonines buvo ne tik priemonė izoliuoti valdžiai

neįtikusius asmenis, bet ir jų veiklą visuomenei pateikti kaip psichinę ligą. Psichiatrai suformuluodavo tokią diagnozę, kad asmenį būtų galima prievarta paguldyti į psichiatrijos ligoninę. KGB mėgino apkaltinti psichine negalia ir pasaulyje plačiai žinomą Andrejų Sacharovą, ir tik Lietuvoje pagarsėjusį A. Terlecką. Šia kompromitavimo forma norėta suformuoti visuomenės nuomonę, kad šiuos asmenis reikia izoliuoti nuo sveikosios visuomenės dalies, ir taip pateisinti represijas – izoliavimą psichiatrijos ligoninėje.

Po R. Kalantos mirties buvo paskirta teismo medicininė ekspertizė. R. Kalantos susideginimo atvejis buvo ryškiausias valdžios mėginimas antisovietinę veiklą pavaizduoti kaip psichinės ligos išraišką. Teismo medicinos komisija atrinko įrodymus – R. Kalantos laiškus, liudijimus, kurie neva patvirtino valdžios prielaidas. Netgi tėvai buvo priversti duoti valdžiai palankius interviu spaudai. Motina pasakojo apie jį kaip apie uždarą jaunuolį, kuris skundėsi nervų ligomis, lankėsi pas gydytojus, vartojo vaistus⁹⁴. KGB bijojo, kad atsiras R. Kalantos šalininkų, nes „nacionalistai jaučiasi nereikalingi Lietuvoje ir siekia tapti herojais susidegindami, kaip tas išprotėjęs. Visi susidegina paveikti ligos, alkoholio ir be jokių politinių motyvų“, todėl KGB davė nurodymus sukompromituoti susideginimo būdą⁹⁵. Pažymėtina, kad po R. Kalantos susideginimo analogiškų savižudybių padaugėjo, bet ne visos jos buvo susijusios su antisovietine motyvacija ar potekste. Sovietinė propaganda teigė, kad socialistinė santvarka gerbia žmogaus teises ir laisves, tad žmogaus teisių judėjimo dalyviai, kurie tai neigė, buvo pavojingi SSRS. Buvo siekiama juos parodyti kaip „socialiai pavojingus asmenis“⁹⁶.

Buvo ir daugiau su psichiatrine prievarta susijusių įvykių, bet jie nesukėlė tokio didelio atgarsio. Psichiatrijos taikymo būdas yra išskirtinis, nes šiuo atveju nukentėdavo ne tik žmogaus reputacija (jis buvo apšaukiamas

socialiai pavojingu asmeniu, kurio veiksmuose negalėjo būti jokių politinių motyvų), bet ir padaroma žalos žmogaus fizinei bei psichinei sveikatai. Lietuvoje žinoma 15 psichiatrinės prievartos aukų⁹⁷. Tai buvo žiaurus būdas žmonėms pašalinti iš visuomeninio gyvenimo ir dar viena priemonė diskredituoti sovietų valdžiai pavojingą veiklą.

KOMPROMITAVIMO AKCIJOS 1987–1990 m.

Paskutiniaisiais sovietų režimo metais (1987–1990 m.) KGB neatsisakė kompromituojančių ir šmeižikiškų straipsnių. Tokių publikacijų padaugėjo po pirmojo mitingo prie Adomo Mickevičiaus paminklo 1987 m. rugpjūčio 23 d. Skelbtos kalbos, kurių autoriai piktinosi įvykusi mitingu, jo dalyvius vadino ekstremistais. Vėliau analogiškos publikacijos buvo nukreipiamos prieš aktyviausias to meto visuomenines jėgas, pavyzdžiui, Lietuvos persitvarkymo sąjūdį (toliau – Sąjūdis), Lietuvos laisvės lygą (toliau – LLL). Jų narius šmeižiantys straipsniai pasirodydavo prieš rinkimus arba po svarbiausių akcijų, mitingų. LLL, kuri buvo kategoriška ir nelinkusi į derybas su sovietų valdžia, buvo puolama spaudoje. Siekta jai priešinti Sąjūdį kaip priimtinesnį visuomenei, aiškinti, kad todėl daug kas pasirenka būtent Sąjūdį⁹⁸. Taip LLL darytas spaudimas atsisakyti kategoriškos pozicijos ir norėta sukelti trintį tarp Sąjūdžio ir LLL. Pastarąją organizaciją stengtasi pavaizduoti nepatraukliai, atskleidžiant jos narių „nešvarią praeitį“. Pavyzdžiui, LLL nariai Steponas Bubulas (partizanas, politinis kalinys) ir Leonas Laurinskas (pokario rezistentas) prisistatydavo esą kovotojai už laisvę, bet KGB inicijuotuose straipsniuose buvo vaizduojami kaip teroristai, žmonių kiršintojai⁹⁹.

Sąjūdžio santykiai su valdžia buvo permainingi – nuo santūraus bendradarbiavimo

iki atviros konfrontacijos. Kompromitavimas turėjo padėti kovoti su didėjančia Sąjūdžio įtaka visuomenėje. Išrinkus Sąjūdžio seimo tarybą, duotas įsakymas rinkti duomenis apie jo narius. Buvo siekiama riboti iš užsienio lietuvių Sąjūdžiui teikiamą paramą ir trukdyti materialinei paramai patekti į Lietuvą. Tam naudotasi su KGB slaptus ryšius palaikiusių asmenų paslaugomis: „KGB iš patikimo asmens gavo informacijos, kad leidinio „Pasaulio lietuvis“ redaktorius skundėsi, jog Sąjūdžio fondą pasiekia ne visa parama iš užsienio: pinigai, kompiuteriai, videotechnika naudojama asmeninėms reikmėms. Jis bijo, kad šiai informacijai iškilus į viešumą, KGB gali tai panaudoti Sąjūdžiui sukompromituoti“¹⁰⁰.

Paskutinį kartą suaktyvinti kompromitavimo mechanizmą mėginta 1991 m. Nemažas viltis KGB siejo su 1991 m. atsiradusiu Lietuvos ateities forumu. Jam padedant siekta besiformuojančią valdžią sukompromituoti kaip „profašistinę“¹⁰¹, pabrėžiant Vytauto Landsbergio autoritarinį valdymo būdą, tariamai autoritarinį režimo pobūdį ir pan. Bene didžiausias šių šmeižto ir melo kampanijų tikslas – noras, kad susvyruotų visuomenės pasitikėjimas atgimimo judėjimu ir jo propaguojamomis vertybėmis, ir nepriklausomybės siekiančių jėgų skaldymas.

POLITINIAI, VISUOMENINIAI IR SOCIALINIAI KOMPROMITAVIMO PADARINIAI

Norint įvertinti kompromitavimo veiksmingumą ir padarinius, svarbu išsiaiškinti, ar buvo pasiekti užsibrėžti tikslai – pakirstas valdžios oponentų autoritetas visuomenėje ir sumažintas jų aktyvumas.

Iš tikrųjų daug kas priklausė nuo kompromitavimo akcijų vykdytojų ir kompromitavimo objektų ar aukų. Kai kurios KGB akcijos pasiekdavo tikslą, o kai kurios – ne, nes žmonės įtardavo, kad prie šių veiksmų prisi-

dėjo KGB. Analizuojant KGB dokumentus matyti, kad KGB savo nuopelnu laikė įvykusių pokyčius žmogaus teisių gynimo organizacijų viduje, iš tiesų vykusius ne dėl slapta suplanuoto poveikio, o dėl kitų objektyvių priežasčių, taip pat konkrečių asmenų atsitraukimą nuo aktyvesnės politinės visuomeninės veiklos. Sovietmečiu dėl kompromitavimo nukentėdavo nemažai įvairių socialinių sluoksnių atstovų. Pavyzdžiui, buvusiems kaliniams ir tremtiniams buvo ribojamos kelionės į užsienį, galimybės susigrąžinti nacionalizuotą turtą, eiti aukštas pareigas, gauti išsilavinimą atitinkantį darbą, įgyti aukštąjį išsilavinimą ir t. t. Buvę žymūs nepriklausomos Lietuvos politikos ir kultūros veikėjai, kuriuos taip pat sekė KGB, patirdavo didelį spaudimą tik juos įtarus antisovietine veikla. Kartais jie kompromituoti vien dėl padėties, kurią užėmė nepriklausomoje Lietuvoje. Kompromituojant kunigus buvo svarbu ne tik sumenkinti jų autoritetą – kartu buvo menkinamas ir Katalikų Bažnyčios autoritetas, silpninama jos įtaka. Susvyravus žmonių tikėjimui, juos buvo lengviau patraukti į ateistų gretas, sumažinti krikščioniškų moralinių vertybių įtaką. Disidentų prievartinis guldymas į psichiatrijos ligonines, sodinimas į kalėjimus kenkė jų sveikatai. Nuolatinis puolimas, agentų ir išdavysčių baimė darė žmones įtarius, vertė nepasitikėti vienas kitu. KGB sukėlė tam tikrą trintį ir nepasitikėjimą tarp išeivių organizacijų. Sovietų saugumui ne visada pavykdavo nuslėpti savo vaidmenį šiose kompromitavimo akcijose. Išvalgesni išeivijos lietuviai suvokė, kad paskelbimas KGB agentais yra kompromitavimo ir šmeižto akcija, kurios tikslas – sėti tarpusavio nepasitikėjimą. Kadangi kompromitavimo akcijomis darytas spaudimas nutraukti aktyvią politinę visuomeninę veiklą, kai kurie žmonės neatlaikę spaudimo tapdavo ne tokie aktyvūs arba visiškai pasitraukdavo. Iš tikrųjų tos šmeižto kampanijos tiek išeivijos lietuvių, tiek kitoje užsienio spaudoje negalėjo nepadaryti poveikio. Ma-

žesnį poveikį kompromitavimas darė Vakaruose, kur puolamas žmogus galėjo viešai pasiteisinti, buvo daug alternatyvios informacijos šaltinių. Lietuvoje nebuvo galimybių nei patikrinti informaciją, nei pateikti alternatyvią informaciją (išskyrus savilaidą). Sėkmingesnės KGB akcijos buvo susijusios su metais kaltinimais dalyvavus holokauste. Tokia informacija Vakaruose turėjo nemenką atgarsį. KGB tik iš dalies pavyko pasinaudoti gana sudėtingais lietuvių ir žydų santykiais, nes įžiebtas konfliktas neperaugo į didesnę priešpriešą.

Lietuvoje kompromitavimo akcijos buvo veiksmingesnės, net jei „objektai“ savo veiklos nenutraukdavo. Iš dalies tai rodė ir Sąjūdžio atsargumas iš pradžių bendraujant su buvusiais disidentais. Tik įkalinimas ar mirtis pristabdydavo arba nutraukdavo jų darbus. KGB kartais pats pripažindavo savo nesėkmes. Po kompromitavimo J. Zdebskis, B. Laurinavičius ir kiti tęsė savo veiklą. Kompromitavimo metodas buvo veiksmingas tik iš dalies, nes nepasiekė svarbiausio tikslo – neprivertė nutraukti antisovietinės veiklos, bet vis dėlto ant kai kurių asmenų gero vardo, moralės, veiklos motyvų krito šešėlis. Šios kompromitavimo akcijos parodė, kad KGB nesvarbu, kokiomis priemonėmis kovoti ir siekti užsibrėžtų tikslų. Tai dar kartą atskleidė sovietinio saugumo sistemos nusikalstamą pobūdį.

IŠVADOS

KGB kovojo su „vidaus priešais“ įvairiomis priemonėmis, bet nuo XX a. šeštojo dešimtmečio pakeitė taktiką ir kovai su valdžiai nepriimtinais organizacijomis ar „vidaus priešais“ pasitelkė psichologinio poveikio priemones. Viena iš jų – kompromitavimas, neigiamos viešosios nuomonės formavimas apie asmenis ar organizacijas.

KGB naudoto kompromitavimo principai pagrįsti tuo, kad buvo tikslingai parenka-

mas informacijos pateikimo visuomenei laikas, forma ir adresatas, numatomas emocinis poveikis. Kompromituojanti informacija buvo paviešinama siekiant apjuodinti gerą žmogaus vardą ir pakirsti visuomenės pasitikėjimą juo. Kompromituojanti medžiaga galėjo būti susijusi su žmogaus asmenine, visuomenine ir profesine veikla. Sovietų Lietuvoje „vidaus vartojimui“ skirta kompromituojančia informacija KGB laikė veiklą nepriklausomoje Lietuvoje, nacių okupacijos laikotarpiu (pastaroji informacija buvo skiriama ir „išorės vartojimui“) ir visa tai, dėl ko sovietų visuomenėje žmogus atrodė įtartinas ir nepatikimas. Svarbiausias visų kompromitavimo akcijų tikslas – skaldyti, slopinti antisovietinį judėjimą Lietuvoje, trukdyti kelti išiviams Lietuvos laisvinimo bylą Vakaruose ir pateisinti vykdomas represijas.

Nuorodos

¹ J. Ellul, *Propaganda: Formation of men's attitude*, New York, 1973.

² J. Elliot, A. Pratkanis, *Age of Propaganda: Everyday use and abuse of persuasion*, New York, 1992.

³ G. Jowett, V. O'Donnell, *Propaganda and persuasion*, London, 1992.

⁴ S. Labin, *The technique of Soviet propaganda*, New York, 1960.

⁵ M. Ebon, *The soviet propaganda machine*, New York, 1976.

⁶ C. J. Clews, *Communist propaganda technique*, New York, Washington, 1964.

⁷ R. Sleeper, *Mesmerized the bear: the soviet strategy of deception*, New York, 1987.

⁸ И. Кисслёв, *Психологические аспекты пропаганды*, www.psyfactor.org/propaganda.

⁹ O. Thomson, *Historia propagandy*, Warszawa, 2001.

¹⁰ R. H. Shultz, R. Godson, *Dezinformatsia: the strategy of soviet disinformation*, New York, 1986.

¹¹ L. Bittman, *The KGB and Soviet disinformation: an insider view*, New York, 1985.

¹² A. Anušauskas, „KGB prisilietimas“, *Metai*, 1996, Nr. 11; jo paties „KGB ir lietuvių visuomenė:

Išskiriamos kelios kompromitavimo formos – melo ir šmeižto kampanijos, KGB inicijuoti laiškai ir peticijos, politinių bylų kriminalizavimas ir psichiatrijos naudojimas. Kiekviena iš jų savaip siekta diskredituoti antisovietinį judėjimą, bet jas siejo bendras motyvas – depolitizuoti antisovietines akcijas, iškraipant jų tikrąją prasmę ir tikslus, suteikiant joms kitą turinį.

Kompromitavimo akcijų sėkmę lemia pasiektas tikslas. Kompromitavimo metodas Lietuvoje nepasiekė svarbiausio tikslo – nenutraukė antisovietinės veiklos, bet buvo apjuodintas kai kurių asmenų geras vardas, sukelta trintis tarp organizacijų, pasėtas tarpusavio nepasitikėjimas.

slaptasis karas 1954–1991 metais“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21; A. Anušauskas, B. Burauskaitė, *Baltijos laisvė – Europos atsakomybė*, V., 2002.

¹³ V. S. Spengla, „Akiplėša“, *KGB kova prieš bažnyčią. Pagal kunigo J. Zdebskio sekimo bylą*, V., 1996; jo paties *Bažnyčia*, „Kronika“ ir *KGB voratinklis*, V., 1993.

¹⁴ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1999)*, V., 2002; jo paties „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988“, *Genocidas ir rezistencija*, 2003, Nr. 1(13).

¹⁵ S. Vardys, *The Catholic Church, dissent and nationality in Soviet Lithuania*, New York, 1978.

¹⁶ J. Banionis, *Lietuvos laisvinimo byla Vakaruose 1975–1990*, V., 2002.

¹⁷ J. Starkauskas, „KGB bandymai sukiršinti JAV lietuvių ir žydų“, *Lietuvos žydų žudynių byla*, V., 2001.

¹⁸ J. R. Bagušauskas, „Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais“, *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 2(10).

¹⁹ V. Skuodis, *Dvasinis genocidas Lietuvoje*, V., 1996.

²⁰ N. Gaškaitė, „Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje“, *Laisvės kovų archyvas*, 1996, Nr. 19.

²¹ A. Anušauskas, „Piratai? Nežinomi Brazinskių istorijos puslapiai“, *Ekstra*, 2000, liepos 3.

- ²² G. Ilgūnas, *Sąjūdis Jonavoje 1988–1990*, K., 2004.
- ²³ T. Remeikis, *Opposition to soviet rule in Lithuania 1945–1980*, Chicago, 1980; jo paties „Kas buvo ta „nudžiūvusi šaka“, *Kultūros barai*, 1998, Nr. 7.
- ²⁴ S. P. Zumbakis, *Soviet evidence in North American courts*, Chicago, 1988.
- ²⁵ J. Jakaitis, *Išdavystės keliu*, V., 1976.
- ²⁶ V. Miniotas, *Atsargiai, Balfas*, V., 1976.
- ²⁷ J. Mikuckis, *Šioje ir anoje pusėje*, V., 1974.
- ²⁸ A. Alseika, *Trys dešimtmečiai emigracijoje. Nuo Roitlingeno iki Niujorko*, V., 1977.
- ²⁹ *Tarptautinių žodžių žodynas*, V., 2001, p. 387.
- ³⁰ <http://slovar.stroytes.ru/?id=29512>.
- ³¹ J. Elliot, A. Pratkanis, op. cit., p. 14.
- ³² Г. Почепцов, *Информационные войны*, Москва, 2001, с. 192.
- ³³ R. Lau, „Negativity in Political perception“, *Political behaviour*, 1982, Vol. 4, Nr. 4, p. 373.
- ³⁴ Г. Почепцов, op. cit., с. 311.
- ³⁵ Apie kompromituojančią medžiagą prieš „Mūsų gamta“ redaktoriaus pavaduotoją J. Gelžauską, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 3, b. 637, l. 23.
- ³⁶ D. Powell, „The effectiveness of soviet Anti-religious propaganda“, *The public opinion quartely*, 1967, Vol. 31, Nr. 36, p. 374; <http://links.jstor.org>.
- ³⁷ M. Lisauskienė, L. Žukauskas, „Istorija apie Dubingių kunigus“, *Raudonasis artojas*, 1960, Nr. 27, p. 4.
- ³⁸ J. Kauneckas, *Prelatas Olšauskas*, V., 1984, p. 27; kunigas K. Olšauskas 1929 m. buvo nuteistas už moters nužudymą, bet jo kaltė nebuvo neginčijamai įrodyta.
- ³⁹ V. Grigalauskas, „Kaip kunigas Gylys namą pasistatė“, *Tiesa*, 1959, gegužės 23.
- ⁴⁰ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1999)*, p. 110.
- ⁴¹ A. Šidlauskas, „Maldaknygė, skatinusi žudyti“, *Raudonoji vėliava*, 1961, gruodžio 21.
- ⁴² A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1999)*, p. 110.
- ⁴³ V. Seškauskas, „Ne, kunige, lietuviai to nesi-gaili“, *Komunizmo keliu*, 1969, vasario 25.
- ⁴⁴ S. Vardys, op. cit., p. 207.
- ⁴⁵ V. Banelis, „Vilkai keičia kailį“, *Gimtas kraštas*, 1977, sausio 10.
- ⁴⁶ A. Anušauskas, „Piratai? Nežinomi Brazinskių istorijos puslapiai“, p. 18.
- ⁴⁷ Ibid., p. 19.
- ⁴⁸ „Petras Šakenis: Oro piratas kviečia kovoti už laisvę“, *Gimtas kraštas*, 1987, rugsėjo 3–9.
- ⁴⁹ D. Yla, „Kodėl pabėgo S. Kudirka“, *Vilnis*, 1971, vasario 6.
- ⁵⁰ Plk. M. Ščesnovičiaus 1973 m. vasario 9 d. pranešimas apie padėtį šalyje KGB pasitarime apie agentūrinio-operatyvinio ir tardymo darbo rezultatus, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 797, l. 73–74.
- ⁵¹ Pažyma apie Balio Gajausko asmenybę, ibid., ap. 49, b. 1771, l. 62.
- ⁵² B. Bendorius, „Nuvainikuotas „nepriklausomybės gynėjas“: pastabos apie šmeižiką Balį Gajauską“, *Vilnis*, 1978, balandžio 26.
- ⁵³ D. Jusytė, A. Vaičius, „Spekuliavo pyragaičiais, dabar įsitikinimais“, *Tiesa*, 1980, rugsėjo 27.
- ⁵⁴ Istoriko pokalbis su Antanu Terlecku, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1657, l. 139.
- ⁵⁵ „Жертвы не прощают“, *Вместе и наряду*, 1989, lapkričio 7, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1661, l. 39.
- ⁵⁶ N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai*, V., 1997, p. 143.
- ⁵⁷ *Hitlerininkai parašiutininkai*, V., 1966, p. 19.
- ⁵⁸ J. Šakienė, „Nerašykite netiesos“, *Draugas*, 1989, kovo 3.
- ⁵⁹ A. Kašėta, „Dvasininkijos aukos pokario metais“, *Laisvės kovų archyvas*, 1994, Nr. 11, p. 148.
- ⁶⁰ J. Žukaitis, „Juodvarniai krinta žemyn“, *Naujasis kelias*, 1963, sausio 22–29.
- ⁶¹ S. Laurinaitis, „Žmogžudžius kelia ant pjedestalo“, *Gimtas kraštas*, 1984, sausio 26.
- ⁶² LKP CK apie žurnalą „Nemuno kraštas“, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 289, l. 289.
- ⁶³ J. Banionis, „Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose įsigalint detantui 1970–1974 metais“, *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 1(15), p. 123.
- ⁶⁴ LSSR KGB 1-osios valdybos šifruota telegrama Nr. 3441, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 333, l. 55.
- ⁶⁵ S. P. Zumbakis, op. cit., p. 30.
- ⁶⁶ *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, V., 2005, p. 206.
- ⁶⁷ B. Baranausko pasiūlymai dėl buržuazinių nacionalistų demaskavimo, LYA, f. 3378, ap. 55, b. 16, l. 31.
- ⁶⁸ Pažyma apie išeivių organizacijų vadus ir nacistinius baudėjus, ibid., ap. 49, b. 298, l. 249.
- ⁶⁹ S. P. Zumbakis, op. cit., p. 30.
- ⁷⁰ V. Žeimantas, „Žmogaus teisių gynėjai gina... karo nusikaltėlius“, *Tiesa*, 1986, birželio 2.
- ⁷¹ P. Bendorius, „Veidas be kaukės“, ibid., 1978, balandžio 16.
- ⁷² Lietuvos komunistų partijos CK apie užsienio lietuvių nacionalistų ir sionistų sluoksnių tarpusavio

santykius, susiklosčiusius po vokiečių fašistų baudėjų atskleidimo akcijos, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 298, l. 258.

⁷³ V. Adamkus, *Likimo vardas – Lietuva*, K., 1998, p. 72.

⁷⁴ „Tėviškės“ perspektyvinis darbo planas vykdant Lietuvos KP CK plenumo nutarimą „Dėl respublikos partinės organizacijos uždavinių gerinant dorovinį gyventojų auklėjimą“, LYA, f. K-3, ap. 1, b. 101, l. 2.

⁷⁵ Ataskaita apie KGB agentūrinį-operatyvinį ir tardymo darbą 1968 m., ibid., f. K-1, ap. 10, b. 372, l. 13.

⁷⁶ LSSR KGB 1-osios valdybos 9-ojo skyriaus viršininkui plk. drg. Iščenko dėl įsakymo Nr. 1(88), 1961 m. spalio 5 d., ibid., ap. 49, b. 151, l. 114.

⁷⁷ LSSR KGB 1-osios valdybos darbo su Balandžiu planas, ibid., f. K-1, ap. 49, b. 151, l. 22.

⁷⁸ B. Baranauskas, „Kas yra Vaclovas Sidzikauskas“, *Tiesa*, 1960, birželio 14.

⁷⁹ J. Mikuckis, *op. cit.*, p. 108.

⁸⁰ J. R. Bagušauskas, „Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais“, *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 2(10), p. 76.

⁸¹ Ф. Д. Бобков, „Тезисы доклада на тему: идеологическая диверсия империализма против СССР и деятельность органов КГБ по борьбе с ней“, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 33.

⁸² P. Slavėno pareiškimas Turkijos ambasadai SSRS, ibid., ap. 49, b. 44, l. 21.

⁸³ „KGB kova prieš „LKB kroniką“ Lietuvoje“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, 1991, Nr. 11, p. 171.

⁸⁴ Agentūrinių-operatyvinių priemonių planas kompromituoti ir suskaldyti Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetą, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 884, l. 149.

⁸⁵ *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja*, V., 1992, p. 85.

⁸⁶ A. Terleckas, *Trys politiniai laišakai*, V., 1992, p. 13.

⁸⁷ P. Jankevičius, A. Marcinkevičius, „Tvarkos ardytojai nubausti“, *Kauno tiesa*, 1972, spalio 4; A. Jasiukaitis, „Kas jie, tvarkos pažeidėjai“, ibid., gegužės 21.

⁸⁸ *Romo Kalantos auka: 1972 metų Kauno pavasaris*, sud. E. Aleksandravičius, S. Žukas, V., 2002, p. 59.

⁸⁹ Ibid., p. 30.

⁹⁰ Ibid., p. 59.

⁹¹ „Kunigo B. Laurinavičiaus raštas J. Rugieniui“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, 1972, Nr. 4, l. 184.

⁹² S. Bistrickas, S. Laurinaitis, „Teisiamųjų suole – sutanoti sukčiai ir spekuliantai“, *Tiesa*, 1962, sausio 16.

⁹³ V. Spengla, *Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB vortinklis*, p. 182.

⁹⁴ Bučelis, „Pasikalbėjimas su R. Kalantos motina“, *Laisvė*, 1972, birželio 2, p. 1.

⁹⁵ Pasitarimo apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1972 m. medžiaga, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 797, l. 73.

⁹⁶ *Psichiatrinės inkvizicijos siautėjimas Lietuvoje*, V., 1999, p. 14.

⁹⁷ Ibid., p. 16.

⁹⁸ P. Selvinskas, „Žmonės ateina, nusivilia ir... iš-eina“, *Tiesa*, 1989, sausio 7.

⁹⁹ V. Žilius, „Praeities negalima nubraukti: kokie kovotojai telkiasi į Lietuvos Laisvės Lygą“, *Tiesa*, 1989, gegužės 3.

¹⁰⁰ Pažyma apie susitikimą su užsienio šaltiniu Vytautu, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 333, l. 222.

¹⁰¹ A. Anušauskas, „KGB ir Lietuvos visuomenė“, p. 275.

Gauta 2006 07 16
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Kristina Burinskaitė

DISCREDITING AS ONE OF THE KGB'S METHODS OF FORMING PUBLIC OPINION

Summary

One of the main aims of the Soviet regime in Lithuania was to crush internal and external enemies. Discrediting the enemy, the creation of a negative image and opinion of them in society, was one of the means in that struggle.

Political changes after the death of Stalin, and changes in the USSR's international position, forced the KGB to use psychological influence and pressure, besides physical repression. In this way it wanted to hide its political reprisals.

In its struggle with internal enemies, the KGB used the method of discrediting, which aimed to damage the authority and good name of opponents, and the society's trust in them, by leaking or interpreting negatively facts in their lives and activities in order to suppress their activity, to lower the number of their supporters and to justify repression. The timing of the appearance of discreditable information, its form and at what section of society it was aimed, it was designed was very important. In Soviet Lithuania, discreditable information related to a person's past, his activities in independent Lithuania and during the first Soviet, and then the Nazi, occupation, and after the war. Perso-

nal information, like diseases, love affairs, sexual orientation, crimes and mistakes in the past was also used.

After crushing the armed resistance in 1953, the anti-Soviet opposition turned into an unarmed form of resistance. It was difficult to crush it by force, which was why every important national, religious and civil anti-Soviet action was followed by discrediting. There were several courses of action: falsehood and slander campaigns through the press and by spreading rumours, letters or petitions initiated by the KGB, the criminalisation of political trials, and putting dissidents into mental hospitals. These campaigns were carried out until the 1980s, but during the national rebirth period they did not affect public opinion. The biggest discrediting campaigns were launched against the main critics of the Soviet system: the Lithuanian Catholic Church, dissidents, fighters for human rights and freedom, émigré organisations and the most active people.

The method of discrediting was only partly effective, because the KGB did not achieve its main target, to make the opposition end its anti-Soviet activities, although they sullied its good name, morale and actions.